

dr hab. Denis Solodov, prof. UWM

Katedra Kryminalistyki i Medycyny Sądowej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

dr hab. n. med. Ireneusz Sołtyszewski, prof. UWM

Katedra Kryminalistyki i Medycyny Sądowej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Procedura identyfikacji ofiar katastrof masowych w Rosji

Streszczenie

Rosyjska procedura identyfikacji ofiar katastrof masowych oparta jest na aktualnie obowiązującym stanie wiedzy z wykorzystaniem najnowszej aparatury badawczej. Autorzy analizują obowiązujące w Rosji przepisy prawne dotyczące identyfikacji nieznanych zwłok, opisują opracowane w doktrynie zalecenia co do metodyki przeprowadzenia poszczególnych czynności identyfikacyjnych oraz form i metod organizacji pracy zespołu śledczego w części dotyczącej identyfikacji ofiar śmiertelnych.

Słowa kluczowe: katastrofy masowe, miejsce zdarzenia, identyfikacja nieznanych zwłok, okazanie, ekspertyza

Wstęp

W ustawodawstwie rosyjskim przez sytuację nadzwyczajną, która jest skutkiem katastrofy, rozumie się takie zdarzenie, które powstało na skutek awarii lub niebezpiecznego zjawiska naturalnego. Katastrofa może spowodować powstanie uszczerbku na zdrowiu ludzi, ofiary śmiertelne, szkody w środowisku naturalnym, istotne straty materialne czy też naruszenie normalnych warunków życia ludzi. Ustawa z dnia 21 grudnia 1994 r. o ochronie ludności i terytoriów przed katastrofami naturalnymi i wywołanymi przez człowieka (Федеральный закон о защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, 1994) reguluje proces działań ratowniczych na miejscu zdarzenia, które w zależności od miejsca i liczby ofiar dzielą się na lokalne, regionalne oraz federalne. Przepisy ustawy natomiast nie obejmują wytycznych dotyczących działań procesowych i zespołów identyfikujących ofiary tych zdarzeń. Personel zespołów identyfikacyjnych działa na podstawie wewnętrznych instrukcji (Приказ Минздравсоцразвития РФ N 346н, 2010). Warto podkreślić, że śledztwa w tych sprawach należą do kompetencji Komitetu Śledczego Federacji Rosyjskiej, a czynności procesowe są realizowane przez śledczych tej instytucji na mocy przepisów Kodeksu postępowania karnego Rosji z dnia 18 grudnia 2001 r.

Z oficjalnych statystyk wynika, że w samym tylko 2016 r. w sytuacjach nadzwyczajnych, do których ustawodawca rosyjski zalicza awarie techniczne, katastrofy kolejowe, wodne, powietrzne, wypadki drogowe z dużą

liczbą (pięć bądź więcej) ofiar śmiertelnych, katastrofy budowlane, akty terrorystyczne i inne podobne zdarzenia (oprócz pożarów), zginęło łącznie 786 osób. W 2015 r. ta liczba wyniosła 699 osób (*Сравнительная характеристика чрезвычайных ситуаций, происшедших на территории Российской Федерации в 2016/2015 годах*, 2017). W 2017 r. w sytuacjach nadzwyczajnych straciło życie 556 osób (*Сравнительная характеристика чрезвычайных ситуаций в 2017/2016 годах*, 2018). Z danych statystycznych wynika, że najwięcej osób ginie w Rosji w awariach technicznych, takich jak np. katastrofy budowlane, awaria w elektrowni wodnej (Olszowiec, 2010) czy jądrowej, oraz wypadkach drogowych. Trzecim ze względu na liczbę ofiar śmiertelnych zagrożeniem są katastrofy lotnicze. Czwarte miejsce zajmują pożary, w 2015 r. zginęło w nich łącznie 5042 osoby, w 2016 r. – 8760 osób, w 2017 r. – 5226 osób (*Сведения о пожарах за 2015 год*, 2016; *Сведения о пожарах за январь-декабрь месяцы 2016 года*, 2017; *Сведения о пожарах за январь-сентябрь 2017 года*, 2018).

Badania przeprowadzone w Rosji wykazują, że w przypadku katastrofy masowej odsetek niezidentyfikowanych zwłok może wynosić nawet 50% ogólnej liczby ofiar śmiertelnych (Юдина, 2001, s. 3–4). Rozległe uszkodzenia zwłok i ich fragmentacja stwarzają podstawowe problemy w procesie identyfikacji. Ważnymi czynnikami, które utrudniają identyfikację ofiar, są konieczność przeprowadzenia akcji poszukiwawczo-ratowniczej na rozległym terenie, często w warunkach bezpośredniego zagrożenia życia

i zdrowia jej uczestników, upływ czasu od momentu zaistnienia zdarzenia oraz presja medialno-społeczna. W tych warunkach decydujące znaczenie ma prawidłowa organizacja pracy zespołów śledczych zarówno na miejscu zdarzenia, jak i poza nim.

Procedura pozyskiwania danych niezbędnych do identyfikacji ofiar katastrof masowych została opisana w wytycznych Interpolu (*DVI Guide*, 2018). Wytyczne te zawierają algorytmy postępowania na miejscu zdarzenia, które są ukierunkowane na identyfikację ofiar zdarzeń masowych przy wykorzystaniu specjalnych formularzy. Należy również pamiętać, że każda katastrofa masowa jest zdarzeniem unikatowym, a więc warunki, w których są prowadzone działania zmierzające do identyfikacji ofiar, będą również niepowtarzalne (Bikker 2014, s. 37–38). W związku z powyższym ocena skuteczności tych czynności powinna być analizowana z uwzględnieniem zastosowanych form organizacji działań na miejscu katastrofy, metod wykorzystywanych do identyfikacji ofiar oraz ich skuteczności (Black i in., 2011).

Struktura organizacyjna zespołów ds. identyfikacji ofiar

Identyfikacja nieznanymi zwłok stanowi obowiązek ustawowy Policji (art. 12 ustawy federalnej z dnia 7 lutego 2011 r. o Policji). W Rosji nie ma stałych zespołów, których zadanie polegałoby na dokonywaniu identyfikacji ofiar katastrof masowych. Takie zespoły składające się ze śledczych Komitetu Śledczego, policjantów, biegłych i innych specjalistów są powoływane *ad hoc*, aczkolwiek w literaturze można spotkać propozycje utworzenia takich wyspecjalizowanych struktur (Дубягин, 2002). Istotny wpływ na przebieg identyfikacji ma odpowiednie rozplanowanie działań na miejscu zdarzenia oraz poza nim.

Zgodnie z obowiązującymi standardami na miejscu zdarzenia przeprowadzane są równoległe następujące czynności: oględziny miejsca zdarzenia, badania sądowo-medyczne zwłok, zbieranie danych *ante mortem* oraz pobieranie materiału biologicznego od krewnych. Ostatnim etapem jest zebranie i porównanie danych, które mogą zostać wykorzystane do sporządzenia ekspertyzy identyfikacyjnej.

Przyjmuje się, że optymalną formą organizacji pracy na miejscu katastrofy masowej, niezależnie od jej rodzaju, jest utworzenie minimum sześciu zespołów (podzespołów), z których każdy ma przypisany ściśle określony zakres działań. Zespoły pracują w określonej kolejności, która nie może być naruszona. Pierwszy zespół na miejscu zdarzenia przeprowadza oględziny zwłok, daktyloskopuje, fotografuje i numeruje zwłoki, ich fragmenty, ujawnia i opisuje cechy identyfikujące. Wyniki jego pracy znajdują odzwierciedlenie w protokole oględzin miejsca zdarzenia oraz w treści tzw. pierwotnej karty rejestracyjnej nieznanymi zwłok. Do zadań zespołu należy również segregacja zwłok w zależności od stanu. Z reguły zwłoki dzieli się na cztery grupy:

na pełne (zachowały się głowa, tułów oraz kończyny niezależnie od charakteru i stopnia uszkodzenia), niepełne (brakuje tylko jednej części ciała), fragmenty ciał (pod warunkiem że została zachowana struktura anatomiczna) oraz pozostałe obiekty biologiczne (fragmenty skóry, mięśni, kości, organów wewnętrznych). Drugi zespół transportuje zwłoki w miejsce przeprowadzenia dalszych czynności, wykonuje również segregację zwłok i ich fragmentów. Kierownik zespołu prowadzi specjalny zeszyt, w którym rejestruje i opisuje podjęte działania. Trzeci zespół, składający się z medyków sądowych, zajmuje się przeprowadzeniem ekspertyz sądowo-medycznych w celu ustalenia cech identyfikacyjnych, określenia przyczyn śmierci oraz mechanizmu powstania obrażeń. Istotne jest to, że sekcja nieznanymi zwłok może być wykonana dopiero po opisanu i odpowiednim udokumentowaniu wszystkich zewnętrznych cech identyfikacyjnych. Wynikiem pracy zespołu są opinie sądowo-medyczne. Czwarty zespół zajmuje się identyfikacją antropologiczną, która obejmuje ustalenie płci, wieku, wzrostu, biologicznych cech grupowych nieznanymi zwłok. Zadaniem piątego zespołu jest zestawienie cech identyfikujących uzyskanych od krewnych, bliskich i znajomych zaginionych, organizacja i przeprowadzenie czynności okazania. Ostatni, szósty zespół zajmuje się wydaniem zidentyfikowanych zwłok, znalezionych na miejscu zdarzenia przedmiotów osobistych, rzeczy wartościowych oraz prowadzi związaną z tymi czynnościami dokumentację. W ramach zespołów w razie potrzeby mogą być utworzone podzespoły. Zaleca się również powołanie centralnego sztabu, którego zadaniem jest koordynacja działań poszczególnych zespołów, zapewnienie racjonalnego wykorzystania zasobów ludzkich i materialno-technicznych, prowadzenie ewidencji wykonanych czynności oraz czasu pracy (Юдина, 2001; Ляненко, 2007).

Personel biorący udział w czynnościach jest rekrutowany spośród najbardziej doświadczonych śledczych, policjantów, medyków sądowych, kryminalistów i osób reprezentujących inne specjalności przydatne w procesie identyfikacji. Ważnym elementem podnoszenia kompetencji tego personelu jest system szkoleń uwzględniający wytyczne Interpolu *DVI Guide*. Dokumentowanie czynności odbywa się z wykorzystaniem druków obowiązujących w ramach rosyjskiej procedury karnej. W związku z powyższym w sytuacjach, gdy strona rosyjska będzie współpracować z innymi państwami, które wykorzystują protokoły Interpolu, mogą wystąpić pewne problemy. Wyżej wymienione zespoły są standardowo wyposażone w niezbędny sprzęt adekwatny do realizowanych zadań oraz specyfiki zdarzenia, a ich członkowie – w odzież ochronną. Ważnym elementem organizacji działań jest również zapewnienie odpowiedniego wyposażenia logistycznego (środki łączności, transport itp.).

Metody identyfikacji NN zwłok

Metody identyfikacji nieznanymi zwłok w Rosji dzieli się na cztery grupy. Do pierwszej należą badania anatomiczno-morfologiczne cech zewnętrznych. Do tej grupy zaliczane są takie cechy jak płeć, wiek, pochodzenie etniczne, budowa ciała, wzrost, stan uzębienia, odciski palców i inne cechy zewnętrzne. Metody pierwszej grupy znajdują zastosowanie w sytuacjach, kiedy czynniki destrukcyjne towarzyszące zdarzeniu miały ograniczony, minimalny wpływ na materiał biologiczny. Stan zachowanych zwłok pozwala na zastosowanie identyfikacji wstępnej, m.in. przez wykluczenie wariantów alternatywnych. Takim przykładem może być identyfikacja kobiety w gronie mężczyzn lub dziecka w grupie dorosłych. Wynik takiego rozumowania redukcyjnego można uznać za wystarczająco pewny, pod warunkiem że wnioskujący mają pełne i wiarygodne informacje o osobach, które znajdowały się w miejscu zdarzenia (na pokładzie samolotu, statku, w budynku itd.) w chwili jego zaistnienia. Niemniej jednak wnioski odnośnie do tożsamości nieznanymi zwłok nawet w podobnej sprzyjającej sytuacji musi być zweryfikowany. Na przykład na pokładzie samolotu mogą znajdować się osoby, które nie posiadały biletu i których nie ma na liście odprawionych pasażerów, a w budynku, do którego wchodzi się wyłącznie na podstawie przepustek, mogą przebywać osoby postronne.

Do drugiej i trzeciej grupy należą metody badań cech wewnętrznych, odnoszących się do podstawowych struktur ciała ludzkiego, m.in. badania histologiczne, serologiczne, cytologiczne. Metody tej grupy mogą być skuteczne w sytuacjach, kiedy liczba ofiar katastrofy jest stosunkowo niewielka, a materiał biologiczny nie uległ istotnej destrukcji. Obejmują one badania genetyczne, które zaleca się stosować w sytuacji, kiedy zwłoki uległy pełnej destrukcji, w związku z czym przeprowadzenie identyfikacji wizualnej na podstawie cech zewnętrznych, morfologicznych czy też wewnętrznych (pierwsze dwie grupy metod identyfikacyjnych) nie jest możliwe. Ostatnia, czwarta grupa metod obejmuje badania kryminalistyczne, medycyno-sądowe i antropometryczne. W tej grupie metod ważną rolę odgrywa okazanie zwłok, odzieży oraz przedmiotów osobistego użytku znalezionych przy zwłokach. W niektórych sytuacjach przeprowadza się identyfikację na podstawie zdjęć (fotografii, zdjęć rentgenowskich, tomograficznych), rekonstrukcję wyglądu twarzy na podstawie czaszki za pomocą specjalnych programów komputerowych czy metodą M.M. Gerasimowa (Герасимов, 2013), metodą rysunkową. Badania kości szkieletu pozaczaszkowego pozwalają na określenie płci, pochodzenia etnicznego i wieku ofiary (Солодун, Яковлев, 2004, s. 99–100).

Warto zauważyć, że żadna z istniejących metod identyfikacji nie gwarantuje ustrzeżenia się przed pomyłką. Wykorzystanie metod daktyloskopijnych, odontologicznych i DNA minimalizuje możliwość popełnienia błędu. W przypadku katastrof masowych, podczas

których na skutek oddziaływania znacznych sił zwłoki ludzkie zostają uszkodzone i ulegają fragmentacji, stosowanie identyfikacji bezpośredniej może być utrudnione ze względu na występowanie na miejscu zdarzenia dużej liczby jednorodnych obiektów. W tej sytuacji wzorce porównawcze pobiera się od krewnych ofiar (Шувалов, Кушпель, 2014, s. 1747; Смоляницкий, Смоляницкая, 2016, s. 145), co z kolei wiąże się z określonymi problemami. Badania wykazują, że nie zawsze można mieć pewność co do istnienia więzi biologicznych, szczególnie w sytuacji, kiedy mówimy o ojcostwie dzieci. Zdarza się również, że w katastrofach lotniczych giną całe rodziny, w związku z czym badacze mogą mieć trudności z pozyskaniem materiału porównawczego (Зайцев, Митрофанова, 2017, s. 14–19).

Procedury obowiązujące w Rosji uznają oznaczenia profilu DNA za najskuteczniejszą metodę identyfikacji NN zwłok (Иванов, Шигеев, Исаенко, 2005, s. 260). Niemniej nie w każdym przypadku te badania są stosowane, co jest nie do końca zgodne z doświadczeniami badaczy z innych krajów (de Boer i in., 2018, s. 253). Na potrzeby identyfikacji osobniczej od ponad 20 lat stosuje się analizę polimorficznych sekwencji mikrosatelitarnych DNA jądrowego, tj. markerów typu STR (ang. *short tandem repeats*). Dzięki zastosowaniu metody multipleksowej reakcji łańcuchowej polimerazy (multipleks PCR) istnieje możliwość analizy wielu markerów STR nawet w bardzo małych i silnie zdegradowanych śladach biologicznych. Niestety, obowiązujące instrukcje wewnętrzne (Приказ Минздравоохранения РФ N 346н, 2010) nie określają dokładnie części ciała, z których należy pobierać próbki do badań genetycznych, nie ma również wskazówek co do minimalnej liczby takich próbek czy konieczności pewnego ich „dublowania”, tj. pobierania materiału biologicznego z różnych części ciała (de Boer i in. 2018, s. 257).

Dla konieczności przeprowadzenia tego typu badań istotne znaczenie ma fakt, że od 1 stycznia 2009 r. w Rosji obowiązuje ustawa federalna o państwowej rejestracji genetycznej z dnia 3 grudnia 2008 r. Ustawa przewiduje obowiązkowe pobranie i przechowywanie materiału biologicznego pochodzącego od określonych kategorii osób. W zależności od grupy, do której należy „dawca”, czas przechowywania próbki wynosi od 70 do nawet 100 lat. Do osób tych zaliczają się skazani odbywający karę pozbawienia wolności za przestępstwa ciężkie lub szczególnie ciężkie, m.in. zabójstwa kilku osób, terroryzm, przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajowości. Ustawa przewiduje obowiązek przechowywania materiału genetycznego osób o nieustalonej tożsamości zabezpieczonego podczas czynności śledczych. Obowiązkowej rejestracji genetycznej podlegają również NN zwłoki. W tym ostatnim przypadku materiał genetyczny ma być przechowywany do momentu ustalenia tożsamości takiej osoby lub przynajmniej przez 70 lat od daty zabezpieczenia próbek.

Ustawa przewiduje również możliwość dobrowolnej rejestracji genetycznej w placówkach sądowo-medycznych. Rejestracja odbywa się na wniosek i na koszt osoby zainteresowanej. Prawo do złożenia takiego wniosku przysługuje zarówno obywatelom Rosji, jak i cudzoziemcom bądź osobom, które nie mają obywatelstwa (apatrydom). Materiał genetyczny za zgodą przedstawiciela ustawowego może być pobrany również od osoby niepełnoletniej (osoby, która nie ukończyła 18 lat). Niestety, do dziś szczegółowa procedura dobrowolnej rejestracji jest nieuregulowana.

Bazę danych informacji genetycznych prowadzi centrum ekspercko-kryminalistyczne MSW Rosji. Według danych za 2017 r. znajdują się w niej profile genetyczne około 0,14% ludności zamieszkującej terytorium Rosji (około 147 mln osób), a podstawowym źródłem danych genetycznych są zakłady penitencjarne (*МВД посетовали...*, 2017). Rejestracji genetycznej nie podlegają natomiast profile genetyczne osób podejrzewanych o popełnienie ciężkich lub szczególnie ciężkich przestępstw, przestępstw przeciwko wolności seksualnej ani osób aresztowanych w związku z popełnieniem wykroczeń lub tymczasowo zatrzymanych. Ze względu na istniejące restrykcje dotyczące kręgu potencjalnych „dawców” efektywność bazy danych genetycznych w Rosji, jeśli chodzi o możliwości wykorzystania jej zasobów do celów identyfikacji ofiar katastrof masowych, jest ograniczona. Dla porównania w Stanach Zjednoczonych uruchomiona w 1998 r. baza informacji genetycznych (Combined DNA Index System) zawiera dane genetyczne ponad 4% ludności zamieszkującej terytorium kraju, tj. osób, których tożsamość jest znana (*CODIS – NDIS Statistics*, 2018; *Future CODIS – FBI*, 2018). W krajach Unii Europejskiej, w których według danych z 2016 r. mieszkało ponad 800 mln osób, w bazach informacji genetycznych państw członkowskich zgromadzono dane genetyczne ponad 1,7 mln osób, co daje w przybliżeniu 0,24% ludności (*ENFSI Survey...*, 2017). Niemniej jednak warto zwrócić uwagę, że związek między liczbą zgromadzonych profili a efektywnością baz danych genetycznych, jeśli chodzi o poszczególne kierunki wykorzystania tych informacji, co najmniej w krajach Unii Europejskiej nie został udowodniony (Santos i in., 2013).

Przeprowadzenie badań genetycznych w celu identyfikacji ofiar katastrof masowych należy do zadań scentralizowanej sieci laboratoriów medycyny sądowej zorganizowanej na zasadzie terytorialności. We wszystkich laboratoriach zostały utworzone specjalistyczne jednostki, w których pracują biegli mający odpowiednie przygotowanie. Podobne struktury można znaleźć również w niektórych laboratoriach eksperckich funkcjonujących w ramach Federalnej Służby Bezpieczeństwa i jej jednostek terytorialnych, organów spraw wewnętrznych oraz Ministerstwa Obrony.

W celu identyfikacji NN zwłok wykorzystuje się możliwości skomputeryzowanych systemów informacji biometrycznych. Od 1992 r. na całym terytorium kraju

funkcjonuje zautomatyzowany system danych biometrycznych PAPIILON AFIS/APIS (Automated Fingerprint and Palmprint Identification System). Cyfrowe karty daktyloskopijne PAPIILON AFIS/APIS oprócz obrazów linii papilarnych zawierają zdjęcia wykonane metodą sygnalityczną, dane demograficzne, cechy szczegółowe oraz inne dane identyfikujące. Co istotne, w bazie PAPIILON AFIS/APIS zastosowano zróżnicowane podejście do danych daktyloskopijnych nieznanymi zwłok. Po wprowadzeniu odcisków palców nieznanymi zwłok dwa odciski, z reguły najlepszej jakości, są kodowane odrębnie i oznaczane w bazie danych jako „ślady wtórne”. Są one przechowywane w systemie jako „obiekty niezależne”, wobec których stosuje się algorytm wyszukiwania „ślad – karta daktyloskopijna”. Pozwala to ominąć bardziej skomplikowany algorytm porównywania przeznaczony do identyfikacji osób żywych (*Подробно об АДИС ПАПИЛОН*, 2018).

Kwestie związane z rejestracją daktyloskopijną w Rosji reguluje ustawa federalna o państwowej rejestracji daktyloskopijnej w Federacji Rosyjskiej z dnia 25 lipca 1998 r. Przewiduje ona możliwość rejestracji danych biometrycznych (daktyloskopijnych) obywateli Rosji, cudzoziemców i apatrydów w wieku od sześciu lat. Rejestracja daktyloskopijna jest obowiązkowa w odniesieniu do określonych kategorii osób, m.in.:

1. obywateli rosyjskich podlegających powołaniu do wojskowej służby zasadniczej;
2. wojskowych;
3. obywateli rosyjskich pełniących służbę w systemie organów spraw wewnętrznych, państwowej służby skarbowej, organach do spraw obrony cywilnej, sytuacji nadzwyczajnych i klęsk żywiołowych, organach federalnej służby komorniczej, służby celnej, penitencjarnej, przeciwpożarowej, gwardii narodowej, w prywatnych firmach ochroniarskich;
4. obywateli rosyjskich pełniących służbę w organach wywiadu zewnętrznego;
5. śledczych i kierowników jednostek śledczych Komitetu Śledczego;
6. ratowników;
7. członków załóg państwowych i cywilnych statków powietrznych;
8. osób, które z uwagi na stan zdrowia lub wiek nie mogą podać danych niezbędnych do ustalenia ich tożsamości, jeśli w inny sposób ich tożsamości nie da się ustalić;
9. podejrzanych, oskarżonych oraz skazanych za popełnienie przestępstw, osób, wobec których zastosowano areszt administracyjny za popełnienie wykroczenia, oraz innych osób, które popełniły wykroczenie, jeśli nie można w inny sposób ustalić ich tożsamości;
10. cudzoziemców, apatrydów, członków ich rodzin podlegających deportacji, szukających azylu lub przebywających na terytorium Rosji nielegalnie.

Ustawa przewiduje również obowiązkową rejestrację daktyloskopijną nieznanymi zwłok. Dzięki temu, że ustawodawca stale poszerza listę potencjalnych „dawców”, liczba zarejestrowanych osób wciąż rośnie. Obecnie baza danych zawiera ponad 50 mln kart daktyloskopijnych (АДИС ПАПИЛОН..., 2018), co pozwala na skuteczną i stosunkowo szybką identyfikacji ofiar w sytuacji, kiedy są dostępne obrazy linii papilarnych o dobrej jakości. W najbliższej perspektywie jest planowane wprowadzenie powszechnej rejestracji daktyloskopijnej.

W Rosji powszechną praktyką jest stosowanie okazania jako najtańszej metody identyfikacji. Identyfikacja nieznanymi zwłok w formie okazania odbywa się na podstawie wyglądu zewnętrznego, cech grupowych (płeć, wiek, przynależność rasowo-etniczna, budowa ciała, wzrost i inne, jeśli te cechy ze względu na okoliczności zdarzenia pozwalają w sposób kategoriyczny wykluczyć przypisanie zwłok jakiegokolwiek innej osobie zaginionej) i indywidualnych (szczegółowych), elementów ubrań oraz znalezionych przy zwłokach rzeczy osobistych. Organ procesowy dokonuje okazania ciał ofiar krewnym lub innym osobom.

Na uwagę zasługuje procedura przeprowadzenia okazania zwłok w kontekście katastrof masowych. Czynność ta składa się z trzech etapów:

1. przygotowanie okazania;
2. etap roboczy okazania;
3. dokumentacja okazania, analiza i weryfikacja wyników.

Warto zaznaczyć, że okazanie jako takie stanowi etap końcowy procedury identyfikacji (oczywiście, pod warunkiem że nieznanymi zwłoki zostaną z pewnością rozpoznane przez bliskich). W przypadku katastrofy masowej, jeśli ze względu na jej okoliczności istnieje możliwość przeprowadzenia identyfikacji wizualnej ofiar, zespół składający się z medyków sądowych, śledczych oraz personelu pomocniczego musi podjąć pewne działania organizacyjne, które mogą w sposób bezpośredni wpłynąć na wyniki późniejszych okazań. Przede wszystkim dokonuje się segregacji zwłok na te, których wygląd zewnętrzny pozwala na przeprowadzenie okazania z udziałem bliskich, krewnych lub znajomych ofiar, oraz pozostałe (fragmentowane, silnie uszkodzone, niepełne). Nieznane zwłoki zakwalifikowane do pierwszej grupy (nadające się do okazania bezpośredniego) dzieli się na kategorie na podstawie płci, wieku, narodowości, budowy ciała lub innych cech grupowych. Numeracja ubrań, przedmiotów osobistych znalezionych przy zwłokach musi odpowiadać numeracji samych zwłok (Митрофанова, 2016, s. 4).

Na etapie przygotowania okazania przeprowadza się przesłuchanie osoby rozpoznającej, w którego trakcie uzyskuje się informacje o wyglądzie zewnętrznym zaginionego, jego cechach charakterystycznych oraz innych okolicznościach, które mogą mieć znaczenie dla identyfikacji (atypowe zabiegi chirurgiczne, implanty medyczne, przebyte rzadkie choroby, tatuaże, cechy

szczególne nabyte w związku z pracą w określonym zawodzie, przedmioty osobiste). W literaturze rosyjskiej można spotkać termin „cechy podstawowe” (ros. *опорные признаки*), które w przypadku okazania (identyfikacji) mają znaczenie pierwszorzędne. Najnowsze badania wykazały, że do takich cech należy zaliczyć oczy, usta, brwi oraz nos. Inne elementy charakteryzujące wygląd zewnętrzny człowieka, takie jak wzrost, włosy, proporcje twarzy czy budowa ciała, są mniej pewne i mogą być wykorzystane wyłącznie w ramach identyfikacji grupowej (Бурыка, 2017, s. 23–26). Trzeba powiedzieć, że przeprowadzenie takiego przesłuchania w świetle art. 193 k.p.k. Rosji jest obowiązkowe. Niemniej jednak w odniesieniu do nieznanymi zwłok zauważono, że przesłuchanie wstępne (przed okazaniem) krewnych, bliskich bądź znajomych ofiary może być utrudnione z powodu odczuwanych przez te osoby silnych emocji. Przesłuchiwanie krewni i bliscy często nie są w stanie opisać wyglądu zewnętrznego bliskiej i dobrze znanej im osoby. Jednocześnie mogą stanowczo twierdzić, że z pewnością rozpoznają zwłoki, jeśli będą mieli możliwość obejrzeć ciało oraz znalezione przy nim rzeczy (Сорокина, 2001, s. 31–37). W związku z tym w praktyce ten element okazania (zwłok) jest bardzo często pomijany, a niektórzy autorzy są zdania, że przesłuchanie wstępne w podobnej sytuacji (rozpoznanie bliskich, krewnych, ogólnie osób bardzo dobrze znanych świadkowi) nie jest czynnością obowiązkową (Гриненко, 2002, s. 538–539). Z takim podejściem nie można się w pełni zgodzić. Wynik okazania zwłok zawsze jest wysoce subiektywny, co nie oznacza jednak, że z tego powodu musimy „automatycznie” uznać go za niewiarygodny. Uzyskanie przed rozpoczęciem właściwego okazania informacji o cechach zewnętrznych lub innych okolicznościach, które mogą pomóc w identyfikacji zaginionego, jest jedyną metodą weryfikacji zeznań osoby rozpoznającej w trakcie okazania. Przeprowadzenie okazania zwłok bez wstępnego przesłuchania świadka zmniejsza zaufanie do tej czynności, zwiększa ryzyko popełnienia błędu, co nie raz zostało udowodnione w praktyce. W celu okazania pomocy świadkowi w przypominaniu cech identyfikujących zaleca się m.in. pokazywanie zdjęć lub nagrań wideo wykonanych za życia zaginionej osoby, jeśli są one dostępne (Бурыка, 2007, s. 146), obrazów z elementami portretu mówionego, schematów i rysunków zawierających opis różnych elementów ubrań. Zaleca się nawet udział specjalisty psychologa w przesłuchaniu wstępnym oraz późniejszym okazaniu (Степаненко, 2005, s. 203). Prowadzący okazanie musi przygotować świadka, wyjaśnić, na czym polega jego zadanie, opisać procedurę przeprowadzenia okazania, wytłumaczyć, jakie nieodwracalne zmiany mogły zajść w wyglądzie zewnętrznym znanej mu osoby po śmierci. W przypadku przeprowadzenia okazania zwłok z udziałem znajomych, przyjaciół zaginionego warto wyjaśnić również, jak długo świadek znał zaginionego, kiedy i w jakich okolicznościach

widział go po raz ostatni. Jeśli w ramach okazania świadkowi będą pokazywane rzeczy osobiste znalezione przy zwałkach, takie jak telefon czy przedmioty drogie, w trakcie przesłuchania należy zadać pytania o ich wygląd bądź cechy szczegółowe (Елинский, Коткин, 2009, s. 7; Бурыка, Егорова, 2013, s. 23).

W praktyce w niektórych sytuacjach, aby złagodzić oddziaływanie psychologiczne bezpośredniego okazania, osoba rozpoznająca najpierw ogląda nagrania wideo lub zdjęcia przedstawiające zwłoki ofiar katastrofy należące do tej samej grupy identyfikacyjnej (płeć, wiek, budowa ciała itd.). Dopiero kiedy świadek na nagraniu lub zdjęciu rozpoznaje zwłoki, przystępuje się do właściwego okazania. Warto zwrócić uwagę, że w wyjątkowej sytuacji okazanie nieznanymi zwłok może odbywać się na podstawie zdjęć. W tej sytuacji nie jest konieczne jednoczesne pokazywanie świadkowi zdjęć innych zwłok (Захарова, 2014, s. 220). Przed okazaniem zwłoki należy rozebrać i przykryć, pozostawiając widoczną tylko ich górną część (głowa, szyja). Większość badaczy zgadza się z tym, że ubrania i przedmioty znalezione przy zwałkach należy okazywać oddzielnie, aby uniknąć posądzenia o ewentualną sugestię (Самошина, Крылов, 2001, s. 70). Przyjmuje się, że wiarygodność identyfikacji bezpośredniej nie może być ustalona *a priori*. Wszystko zależy od tego, w jaki sposób zostało dokonane okazanie w konkretnym przypadku.

Z badań przeprowadzonych w Rosji wynika, że stan zwłok ludzkich, szczególnie ofiar pożarów, katastrof lotniczych, wypadków drogowych, aktów terrorystycznych, często wyklucza możliwość okazania z udziałem krewnych, bliskich lub znajomych zaginionych. Stosunkowo rzadko udaje się odnaleźć bezpośrednio przy zwałkach dokumenty, na podstawie których można byłoby (wstępnie) ustalić ich tożsamość. Problem stwarza plądrowanie miejsca katastrofy. W praktyce identyfikację ofiar najbardziej utrudniają obrażenia związane z oddziaływaniem wysokiej temperatury oraz skutki działań podejmowanych przez służby ratownicze (Пиголкин i in., 2014, s. 139; Gregory, 2017). Na przykład po pożarze w centrum handlowym w Kemerowie, w którym zginęło łącznie 60 osób, w tym 41 dzieci w różnym wieku, ciała większości ofiar (41) znaleziono w stanie pofragmentowanym, co wykluczało możliwość ich wizualnego rozpoznania przez krewnych i bliskich. Ogień osłabił konstrukcję budynku, co spowodowało częściowe zawalenie się dachu i ścian (*Следователи показали доказательства...*, 2018). W katastrofach lotniczych istotnym czynnikiem jest mechaniczne rozfragmentowanie zwłok na skutek oddziaływania znacznych sił (Елинский, Коткин 2009, s. 7). Na przykład samolot Tu-154, którym podróżowali artyści chóru Aleksandrowa, zderzył się z powierzchnią wody z prędkością kilkuset kilometrów na godzinę. W rezultacie podczas oględzin śledczy zabezpieczyli kilka tysięcy fragmentów ubrań, dokumentów oraz

przedmiotów osobistych (*Следственный комитет продолжает расследование...*, 2018). Ofiary udało się zidentyfikować wyłącznie dzięki ekspertyzie genetycznej (Карелин, 2018). Na miejscu katastrofy samolotu An-148, do której doszło 11 lutego 2018 r. w dzielnicy Ramieńskojie niedaleko Moskwy, odnaleziono kilkanaście tysięcy fragmentów ciał ludzkich (na pokładzie statku znajdowało się 71 osób). Około sześciu tysięcy z nich zostało przygotowanych do okazania, pozostałe cztery tysiące skierowano do badań laboratoryjnych, w tym przede wszystkim analizy genetycznej (*На месте крушения Ан-148...*, 2018; *СК: все следственные действия...*, 2018).

Należy zaznaczyć, że praktykowany w Rosji schemat postępowania w procesie identyfikacji zwłok, od metody najprostszej do najbardziej czasochłonnej, odbiega od wytycznych rekomendowanych przez Interpol.

Podsumowanie

W Rosji procedura identyfikacji NN zwłok i szczątków ludzkich przeprowadzana jest zgodnie z wewnętrznymi instrukcjami, które nie w pełni są zgodne z procedurami opisanymi w kolejnych wydaniach przewodnika Interpolu. W procedurze identyfikacji wykorzystuje się metody z różnych dziedzin nauk sądowych, które odpowiadają aktualnej wiedzy w tym zakresie. Metody identyfikacji są tak dobierane, aby tworzyły spójną całość, dzięki czemu istnieje również możliwość weryfikacji uzyskanych fragmentarycznych wyników. Rosyjskie służby wykorzystują w szerokim zakresie okazanie, które jest uznawane za skuteczną metodę identyfikacji. Warto podkreślić, że w sytuacjach, w których z różnych powodów jest ono niemożliwe, pobierane są próbki do badań genetycznych. Procedura okazania ofiar krewnym, bliskim lub znajomym ma rozbudowaną strukturę i w określonych sytuacjach jest przydatnym elementem procesu identyfikacji, co odbiega od stanowiska prezentowanego w dokumentach Interpolu na ten temat.

Bibliografia

W języku polskim i angielskim

1. Bikker, J. (2014). Identification of missing persons and unidentified remains in disaster victim identification. Recommendations and best practice. W: X. Mallett, T. Blythe, R. Berry (red.), *Advances in Forensic Human Identification*. London–New York: CRC Press.
2. Black, S., Sunderland, G., Hackman, L., Mallett, X. (2011). *Disaster Victim Identification. Experience and Practice*. London–New York: CRC Press.
3. Boer, H.H. de, Maat, G.J.R., Kadarmo, D.A., Widodo, P.T., Kloosterman, A.D., Kal, A.J. (2018). DNA identification of human remains in Disaster Victim Identification (DVI): An efficient sampling method

- for muscle, bone, bone marrow and teeth. *Forensic Science International*, 289.
4. CODIS – NDIS Statistics, <https://www.fbi.gov/services/laboratory/biometric-analysis/codis/ndis-statistics> [dostęp: sierpień 2018].
 5. *DVI Guide* (2018), <https://www.interpol.int/INTERPOL-expertise/Forensics/DVI-Pages/DVI-guide> [dostęp: sierpień 2018].
 6. *ENFSI Survey on DNA Databases in Europe* (2017), <https://www.enfsi.eu/wp-content/uploads/2017/01/ENFSI-Survey-on-DNA-Databases-in-Europe-June-2016.pdf> [dostęp: sierpień 2018].
 7. *Future CODIS – FBI*, <https://www.fbi.gov/file-repository/combined-dna-index-system-codis-brochure.pdf> [dostęp: sierpień 2018].
 8. Gregory, J. (2017). Grenfell Tower investigator tells of painstaking process of recovering remains. *The Guardian*, 12.07, <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/jul/12/grenfell-tower-investigator-vows-to-provide-answers-for-victims-families> [dostęp: sierpień 2018].
 9. Olszowiec, P. (2010). Syberyjska tragedia. Zmęczenie materiału przyczyną katastrofy. *Energia Gigawat*, 4.
 10. *Report from Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, Annual Disaster Statistical Review 2016: The Numbers and Trends* (2017), <https://reliefweb.int/report/world/annual-disaster-statistical-review-2016-numbers-and-trends> [dostęp: sierpień 2018].
 11. Santos, F., Machado, H., Silva, S. (2013). Forensic DNA data bases in European countries: Is size linked to performance?. *Life Sciences, Society and Policy*, 12.
 12. UNISDR (2018). *Man-made and Technological Hazards*, https://www.unisdr.org/files/54012_manmade-techhazards.pdf [dostęp: sierpień 2018].
- W języku rosyjskim**
1. АДИС ПАПИЛОН: автоматизированная дактилоскопическая/мультибиометрическая информационно-поисковая система, (2018), [https://www.papillon.ru/files/file/booklets/adis_rus_04_2014_small\(3\).pdf](https://www.papillon.ru/files/file/booklets/adis_rus_04_2014_small(3).pdf) [dostęp: sierpień 2018].
 2. Бурька, Д.А. (2017). *Актуальные вопросы теории и практики предъявления лиц для опознания*. Москва: ЮНИТИ, Закон и право.
 3. Бурька, Д.А. (2007). *Проблемы организации и тактики предъявления для опознания*. Москва: Юрлитинформ.
 4. Бурька, Д.А., Егорова, Е.В. (2013). О психологических проблемах и особенностях предъявления трупов для опознания. *Юридическая психология*, 4.
 5. Веселовская, Е.В., Балуева, Т.С. (2012). Новые разработки в антропологической реконструкции. *Вестник антропологии*, 22.
 6. Герасимов, М.М. (2013). *Основы восстановления лица по черепу*. Москва: Риполь Классик.
 7. Гриненко, А.В. (2002). *Руководство по расследованию преступлений: Учебное пособие*. Москва: НОРМА, ИНФРА М.
 8. Дубягин, Ю.П. (2002). *Криминалистическое отождествление человека в обычных условиях расследования и чрезвычайных ситуациях*. Диссертация представленная на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва.
 9. Елинский, В.И., Коткин, П.Н. (2009). Специфика организации и производства осмотра места авиационного происшествия. *Российский следователь*, 20.
 10. Зайцев, А.П., Митрофанова, А.А. (2017). К вопросу о возможностях судебно-медицинских экспертиз при расследовании авиационных катастроф. *Российский следователь*, 23.
 11. Захарова, В.О. (2014). О некоторых ошибках следователей при производстве опознания трупа. *Пробелы в российском законодательстве*, 7.
 12. Иванов, П.Л., Шигеев, В.Б., Исаенко, М.В. (2005). *Идентификация останков массовых жертв террористического акта в московском метрополитене – опыт комплексного судебно-медицинского исследования, Материалы VI Всероссийского съезда судебных медиков: Перспективы развития и совершенствования судебно-медицинской науки и практики: Посвященные 30-летию Всероссийского общества судебных медиков*. Москва–Тюмень: Министерство здравоохранения и социального развития Российской Федерации. Всероссийское общество судебных медиков.
 13. Карелин, А. (2018). *Как погиб ансамбль Александрова*, <http://rusplt.ru/society/pogib-ansambl-aleksandrova-32147.html> [dostęp: sierpień 2018].
 14. Лебединская, Г.В. (1998). *Реконструкция лица по черепу (методическое руководство)*. Москва: Старый Сад.
 15. Ляненко, В.А. (2007). *Идентификация личности фрагментированных трупов в случаях чрезвычайных происшествий с многочисленными человеческими жертвами*. Диссертация, представленная на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. Москва.
 16. *МВД посетовали на скудность базы генетического материала россиян* (2017), <https://lenta.ru/news/2017/02/28/criminalist/> [dostęp: sierpień 2018].
 17. Митрофанова, А.А. (2016). Тактические особенности предъявления для опознания при расследовании авиационных происшествий. *Российский следователь*, 7.
 18. *На месте крушения Ан-148 найдено 10 тысяч фрагментов тел*, https://lenta.ru/news/2018/02/16/10_tisyach/ [dostęp: sierpień 2018].

19. Пиголкин, Ю.И., Дубровин, И.А., Даллакян, В.Ф., Мосоян, А.С., Хачатурян, Б.С., Бычков, А.А. (2014). Особенности травматической фрагментации тела и идентификации личности при массовых жертвах в случае техногенных чрезвычайных ситуаций. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Естественные и медицинские науки*.
20. *Подробно об АДИС ПАПИЛОН* (2018), <https://www.papillon.ru/rus/42#corpse> [dostęp: sierpień 2018].
21. Самошина, З.Г., Крылов, В.В. (2001). *Предъявление для опознания на предварительном следствии: Учебное пособие*. Москва: ЛексЭст.
22. *Сведения о пожарах и их последствиях за 2015 год* (2016). Министерство Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, <http://www.mchs.gov.ru/folder/4026801> [dostęp: sierpień 2018].
23. *Сведения о пожарах и их последствиях за январь-декабрь месяцы 2016 года* (2017). Министерство Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, http://www.mchs.gov.ru/activities/stats/Pozhari/2016_god [dostęp: sierpień 2018].
24. *Сведения о пожарах и их последствиях за январь-сентябрь 2017 г.* (2018). Министерство Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, http://www.mchs.gov.ru/activities/stats/Pozhari/2017_god [dostęp: sierpień 2018].
25. *СК: все следственные действия на месте крушения Ан-148 в Подмоскowie завершены*, <http://tass.ru/proisshestiya/4969728> [dostęp: sierpień 2018].
26. *Следователи показали доказательства короткого замыкания в ТЦ в Кемерово*, <http://vonej.bezformata.ru/listnews/sledovateli-pokazali-dokazatelstva/66015501/> [dostęp: sierpień 2018].
27. *Следственный комитет продолжает расследование уголовного дела о крушении самолета Ту-154*, <https://sledcom.ru/news/item/1091158/> [dostęp: sierpień 2018].
28. Смоляницкий, А.Г., Смоляницкая, А.И. (2016). Молекулярно-генетическая идентификация неопознанных останков. Опыт работы Ленинградского областного бюро СМЭ. *Судебная медицина*, 2.
29. Солодун, Ю.В., Яковлев, Д.Ю. (2004). *Проблемы комплексной идентификации останков человека при расследовании авиационных катастроф: научно-методическое пособие*. Иркутск: Иркутский институт повышения квалификации прокурорских работников Генеральной прокуратуры Российской Федерации.
30. Сорокина, Т.А. (2001). *Тактико-психологические приемы получения, проверки и оценки показаний свидетелей и потерпевших*. Диссертация, представленная на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Санкт-Петербург.
31. *Сравнительная характеристика чрезвычайных ситуаций, происшедших на территории Российской Федерации в 2016/2015 годах* (2017). Министерство Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, <http://www.mchs.gov.ru/folder/33160904> [dostęp: sierpień 2018].
32. *Сравнительная характеристика чрезвычайных ситуаций, происшедших на территории Российской Федерации в 2017/2016 годах* (2018). Министерство Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, http://www.mchs.gov.ru/activities/stats/CHrezvichajnie_situacii/2017_god [dostęp: sierpień 2018].
33. Степаненко, Д.А. (2005). *Криминалистическая идентификация. Понятие. Принципы. Технологии: Монография*. Иркутск: Иркутская областная типография №1.
34. *Четвертый этаж. Кинозал*, <https://www.komtersant.ru/doc/3591433> [dostęp: sierpień 2018].
35. *МЧС: 6 тысяч фрагментов тел с самолета Ан-148 готовы к опознанию*, <http://ruinform.com/page/mchs-6-tysjach-fragmentov-tel-s-samoljota-an-148-gotovy-k-opoznaniu> [dostęp: sierpień 2018].
36. Шувалов, Д.Н., Кушпель, Е.В. (2014). Особенности подготовки и назначения экспертизы ДНК. *Современные проблемы науки и образования*, 6.
37. Юдина, Н.Г. (2001). *Особенности судебно-медицинской экспертизы трупов при идентификации в случаях массовых катастроф*. Диссертация, представленная на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. Самара.

Akty prawne Federacji Rosyjskiej

1. *Уголовный кодекс Российской Федерации* от 13.06.1996 N 63-ФЗ, Собрание законодательства РФ, 17.06.1996, N 25, ст. 2954 (z późn. zm.).
2. *Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации* от 18.12.2001 N 174-ФЗ. Российская газета, N 249, 22.12.2001 (z późn. zm.).
3. Федеральный закон от 21.12.1994 N 68-ФЗ *О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера*. Российская газета, N 250, 24.12.1994 (z późn. zm.).
4. Федеральный закон от 21.12.1994 N 69-ФЗ *О пожарной безопасности*. Российская газета, N 3, 05.01.1995 (z późn. zm.).

-
5. Федеральный закон от 25.07.1998 N 128-ФЗ *О государственной дактилоскопической регистрации в Российской Федерации*. Российская газета, N 145, 01.08.1998 (z późn. zm.).
 6. Федеральный закон от 07.02.2011 N 3-ФЗ *О полиции*. Российская газета, N 28, 10.02.2011 (z późn. zm.).
 7. Федеральный закон от 03.12.2008 N 242-ФЗ *О государственной геномной регистрации в Российской Федерации*. Российская газета, N 251, 09.12.2008 (z późn. zm.).
 8. Приказ Минздравсоцразвития РФ от 12.05.2010 N 346н *Об утверждении Порядка организации и производства судебно-медицинских экспертиз в государственных судебно-экспертных учреждениях Российской Федерации*. Российская газета, N 186, 20.08.2010.